Республиканская
библиотека
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың декабрь 15 четверг № 288 (13888)

1925 чылда үндезилеттингеш

Өртээ 3 кеп.

БАШТЫҢЧЫНЫҢ АДАЗЫНЫҢ БАЖЫҢЫ

Ульяновскиниң кудумчузунда ол бедүүн ыяш бажыңга хөглүг үннер үнмейн бөрбас хүннер турбаан. Илья Николаевичиниң бодунуң садып алганы ол бажыңга 1878 чылдан 1887 чылга чедир Ульяновтарның пайыралдыг улуг өг-бүлезин чурттап чораан. Маңаа, ол бажыңга, В. И. Ленинниң музей-бажыңын ажыткынындан бээр 65 чыл эртпеи.

Ол төөгүлүг хүнүң Ильичиниң чангыс чер чурттутпары калбаа-биле демдеглеп эрттирген. В. И. Ленинниң Төп музейиниң Ульяновскиде филиалы хоорайның чурттакчыларын болгаш аал-чыларын делгелгеже чалаан. «Владимир Ильичиниң музей-бажыңы чурукчуларның чогаадылганында» — ол делгелгениң темазы ыңдыг болган. Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында Октябрьның баштынчызының адазының бажыңын чураан Москваның, Ленинградтың, Видьюстуң, Ульяновскиниң мастерлериниң чуруктарын болгаш графиказын көргүскеп.

Н. МИЛОВ,
(СЭТА-ның корреспондентизи).
Ульяновск.

КҮЖЕНИИШКИННЕРНИ УЛГАТТЫРАР

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязы Арменияда ажылын уламчылап турар

Эрткен хонуктарда Ленинаканга база он-он кижилерниң амы-тынын алган. Ол хоорайда теледамчыдылга катап ажылдап эгелээн, майгыннарда баштайгы телевизорлар көстүп келген, Кировокан — Степанаван — Калинино аразында автомобиль оруу ажыттынган... Ындыг медээлер камгалакчы болгаш тургузукчу ажылдар фронтузуйдан кээп турар. Оларны республика манап турар, оларны чурт манап турар, ол медээлерни Политбюроңуң комиссиязы ылавылап демдеглеп ап турар, чүге дээрге ындыг медээ бүрүзүн аллын өртектиг безин дивейн, кижиниң амы-тыны өртектиг деп үнелеп турар.

Декабрь 13-түн эртенинде Н. И. Рыжковтуң даргалаашкыны-биле чанчыл болган шалыпчы ажылчын планерка болган. Аңаа эвилел болгаш республикалар министерстволарының база ведомстволарының удуртукчулары отчёттарын берген. Эрткен хонукта кылган ажылының дугайында ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң министрни Е. И. Сизенко, ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Ю. П. Баталин болгаш Л. А. Воровин, качыгдаанарга дуза көргүзер талазы-биле республика комиссиязының даргазы, Армян ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ф. Т. Саркисян, Армян ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Ю. Е. Ходжамирян олар дыннадыглар кылган.

Республиканың үрегдээшкинге таварышкан көдээ районнарында байдалды бо удаада эң ылаптыы-биле аналиэтээн. Армян ССР-ниң болгаш ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомнарының баштайгы үеде организас чок болганын болгаш ангадап аймаараанын көргүскенин айыткан. Шиитпирлиг хемчеглер алган соонда, декабрь 12-деп эгелеп байдал өскерлип эгелээн. Бүгү районнарже, ылангыя чер шимчээшкининден онза когараан черлерже чылыг хепти, чоорганнарны, майгыннарны чуруткан, районнар төптеринге шериглер дузазы-биле рация тургускан. Кижилерниң амы-тынын алыр болгаш бузундуларны аштап арыглаар ажылды организастаары-биле ангы-ангы деннелдиң удурткучуларын чурттакчылыг черлерже чоруткан. Көдээ чонунуң амыдыралын хандырары-биле холбашкан бүгү айтырыгларны шиитпирлээрни оларга дааскан.

Херээженнерни болгаш чаштарны Ленинаканнан база Кировакандан көжүрери уламчылап турар. Эрткен хонуктарда Арменияның болгаш чурттуң өске-дээ девискээрлериниң кадыкшылга черлеринче 7300 кижини чоруткан. Демир-оруктулар демниг болгаш сагыш човангыр ажылдап турар.

Айыыл-халапка таварышкан черже чурттуң бүгү булунарындан техника кээп турар. Эрткен хонукта көдүртүр 140 краныы транспорттун аңгы-аңгы хевирлери-биле база бодунуң чоруу-биле эккелген. Эң күүлүг краныы Закавказьеде Спитактың тараа продуктулар комбинадын сайгарарынга ажыглаар. Демир-орук-биле — демир-оруктуң ажыллай берген—Ленинаканче 56 самосвалды, 15 бульдозерни эккелген, ам-даа 600 самосвал болгаш улус чурттаар 500 вагончугаш кел чоруур.

ССРЭ-ниң Кара металлдар болгаш Өөнүг металлдар министерстволарының камгалакчыларының эрес-дидим болгаш бедик мергежилдиг чоруун онзалап демдеглээн. 13-түн кежээзинде Свердловскиден ам-даа 300 камгалакчы специалистер Ленинаканга чедип келир. Камгалакчылар биле Совет Армияның дайынчылары — кижилерниң амы-тыны дээш демиселге кол шалыпчы күш болуп турар.

Оон-биле чергелештир бойдус халавының уржуктарын чайладыр дээш демиселге шаптыктап турар чамдык шынгыы четпестерни СЭКП ТК-ниң Политбюрозунуң комиссиязы айыткан. Республиканың бодунда ажыл-агый курлавырларын бүрүнү-биле мөөнүзээрин ам-даа чедип албаан деп айыткан. Эвилелдешкен республикалардан, тус-тус хамаатылардан болгаш даштыкыдан дузаламчы кылдыр Арменияга келген чүктерни шынгыы учётка алырын, идегелдиг шыгжаарын болгаш чөп ажылгаарын негээн. Оорлаар чорукту болдурбас, кижилериниң арыг сеткилинден чыгганы бүгү чүүлдерни бээр дээн кижизинге — чер шимчээшкининден когараан улуг-даа, бичии-даа кижи бүрүзүнге ыяап болгаш дүрген чедирерин ыдыктыы-биле сагыыр. Чаштарга бээр дээн эм аймаан, эмнелге дериг-херекселдерин болгаш посылкаларны онза учётка алырын сүмелээн.

Ол берге үеде үй-балай, үндезин чок, нүүл чугаа тарадырын, национадлар аразының өжээнин кыпсыраын оралдашкан, эде тургустунуушкунга удурланган болгаш хулиганнаан элементилериң оралдажышкынын шиитпирлин-биле бүрүү шапкан. Авыястыг чүве чугаалап, үш-үдүрүм кыйгырыглар үндүрүп чоруур ол «демиселчилер» берге байдалдан үнелериңе бодунуң чонунга дузалаар туржук, харын-даа эттининп бар чоруур балыгже дус уруп тураалаш, слар бойдустуң

ХАЛАПТЫҢ УРЖУКТАРЫ-БИЛЕ ДЕМИСЕЛДЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

— Дмитрий Тимофеевич, чүнү немекселп тур силер?— деп, Н. И. Рыжков Д. Т. Язовтан айтырган.

Д. Т. Язов: Айыл-халап таварышкан черде 18990 шериг албанныглар ажылдап турарында кандыг-даа чажыт чок. Чүгле Ленинаканда безин 10626 кижи ажылдап турар. Шериг хептиг дыка хей кижилерни аэропортка кердүвүс деп турар-дыр силер. Самолёттарынын чүгүн дүргей дужурери-биле аэропортта шериглер ажылдап турары шын харын. Ленинаканда чүгле беш самолёт хонар, чүк дужурер шелү бичe шээл бар. Чүктү кайы хире дурген дужурериндее машиналарның ынай-бээр аргыжары улуг хамаарылгалыг. Ынчангаш мында-даа база ол ышкаш Ереванда-даа шериглер бо-ла ажылдарда ажылдап турар. Комиссиянын дараазы Н. И. Рыжков эң берге ажылдарны, ооң иштинде техниканы чедирилгезин шеригге оналаган. Шериг-транспорт ужар чүүлү күженишкинниг ажылдап турар, 205 рейстерни кылган.

Бисте самолеттар хей-даа болза, а бо девискээрде—Ленинаканда болгаш Ереванда аэродромнар эвээш. Кышкы борак хүнner база шаптыктап турар. Ынчангаш хүнде 40—47-деп хей эвес рейстерни кылып турар.

Өске участоктарның дугайында чугаалаарга, мындыг: суг дамчыдылгазын калбартман, Спитакче сугну берген. Бо ажылды бистеп өске кым кылыр деп. Мында ажылдаар специалистер кончуг негеттинип турар. Ленинакан — Кировакан аразында сандэл үзеп демир-орукту катап тургузар апаар. Ону катап тургузуп тур бис. Бажынбалгаттарның буузундуларын аштап турда, шериг кижилерин эвээш көргенинерниң ужуру-даа ында турган боор. Халапка таварышканнарның ам-тыныш камгалаар ажылдарда шериглер ажылчын хептер кедип алган ажылдап турар болганда, хамааты хондан ылгалыр чүвези чок боон турар.

П. И. Рыжков: Ийет, шынап-ла харын, шериг-транспорт ужар чүүлүнге эң нарын, эң берге ажылдарны дагзып турар бис. Аэропорттар ажыттына бергенде болгаш балыгланган кижилерни сөөртүп экелген самолёттуң дужүреринге чүгле 10 минута берип турар. Самолёттар чедип кээрге, шериглер дораанна экскаваторларны, кранnарны дужүрүп турар. Черни хостаар апаар болгай, ооң башка чүнү-даа ынай-бээр сөөртүп четтикпейн баар болгай.

Демир-орук-биле чүнү чорудуп болурул, чорудуп-ла тур бис, ынчала-даа мында кижилерге техника аажок херек, майгынnар, идик-хеп херек. Бо талазы-биле шериглер хей-ле чүүлдү кылып тур.

Н. Н. Слюньков: Бис Силернин-биле, Николай Иванович, улустуң амы-тынын камгалаар ажылдарга шериг кежектерни кайы хире киржип турарының чаңгыс удаа эвес хереченилери болдувус. Аңаа чижектер-ле хей.

«Правда» солунчуң корреспондентизиниң айтырыы: Перспективаны кым-бир кижи баш бурунгаар көрүп турар ирги бе? Чижээ, мындыг чүүлдү хайгаарадывыс: Ленинакандан база Спитактандаа бажынnарның бузундуузуп үндүр сөөрткеш, аваа черже теп-ле турар-дыр. Аңаа ажаок улуг онгарларны ажылгаза? Ындыг оваадар шинтпирлээр чаа айтырыглар тургузуп кээр-ле болгай. Ол ышкаш, ийидее,—республикаже экелген болгаш эки-кеп турар чүүлдериниң хуваалдазынга хамаарыштыр канчыыл бо?

Н. И. Рыжков: Силерниннее-биле чепшээрежир мен. Талырга шеддерни шаа-биле бокталдырбас дээш, бүтүн-ле чүүлдү кылыр херек. Элээп каш хүннер эртер, организация талазы-биле бүгү чүве бижыга бээр боор деп бодайдыр мен. Ажыктыг шелдерни арыглап каайтар. Онгарларны тыпкаш, оларны бузуундулар-биле хөмер бис.

Иштики хандырылгага хамаарыштыр чүл дээрге, оларны мээң орадакчым, ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының даргазы Л. А. Воронин айлап турар чүве. Ол болза чуртта материалдыг өртекүнелиг чүүлдериин бүгү шимчээшкинин углап баштап, мында бодунуң эшеерү Ю. П. Баталин база Б. Е. Шербина-биле кады ажылдап тур. Бо херекте четпестер бар-ла харын, ынчала-даа колдуунда, хамык чүүлүү холда алган бис деп бодай-дыр мен.

Ынчала-даа чамдыкта болуушкуннар шуут-ла баш удур биилиннес-тир. Үш хонук бурунгаар бис көжүп чоруурун кымга канчап-даа бүзүредип чадашкан бис. Ам дээрге күзелдиглер оочурлап тур.

Майгынnарны алгаш, тип алынар деп, улусту үш хүн дилеп келдивис. Кым-даа алыр хөнну чок турду. Ам болза каяа-даа кээринге, мөйгы-на херек дээр-дир. Оларны харын вертолёттарга, машиналарга дүрген-не чүдүрер херек.

«Правда» солунчуң корреспондентизиниң айтырыы: Перспективаны кым-бир кижи баш бурунгаар көрүп турар ирги бе? Чижээ, мындыг чүүлдү хайгаарадывыс: Ленинакандан база Спитактандаа бажынnарның бузундуузуп үндүр сөөрткеш, аваа черже теп-ле турар-дыр. Аңаа ажаок улуг онгарларны ажылгаза? Ындыг оваадар шинтпирлээр чаа айтырыглар тургузуп кээр-ле болгай. Ол ышкаш, ийидее,—республикаже экелген болгаш эки-кеп турар чүүлдериниң хуваалдазынга хамаарыштыр канчыыл бо?

Н. И. Рыжков: Силерниннее-биле чепшээрежир мен. Талырга шеддерни шаа-биле бокталдырбас дээш, бүтүн-ле чүүлдү кылыр херек. Элээп каш хүннер эртер, организация талазы-биле бүгү чүве бижыга бээр боор деп бодайдыр мен. Ажыктыг шелдерни арыглап каайтар. Онгарларны тыпкаш, оларны бузуундулар-биле хөмер бис.

Иштики хандырылгага хамаарыштыр чүл дээрге, оларны мээң орадакчым, ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының даргазы Л. А. Воронин айлап турар чүве. Ол болза чуртта материалдыг өртекүнелиг чүүлдериин бүгү шимчээшкинин углап баштап, мында бодунуң эшеерү Ю. П. Баталин база Б. Е. Шербина-биле кады ажылдап тур. Бо херекте четпестер бар-ла харын, ынчала-даа колдуунда, хамык чүүлүү холда алган бис деп бодай-дыр мен.

Ынчала-даа чамдыкта болуушкуннар шуут-ла баш удур биилиннес-тир. Үш хонук бурунгаар бис көжүп чоруурун кымга канчап-даа бүзүредип чадашкан бис. Ам дээрге күзелдиглер оочурлап тур.

Майгынnарны алгаш, тип алынар деп, улусту үш хүн дилеп келдивис. Кым-даа алыр хөнну чок турду. Ам болза каяа-даа кээринге, мөйгы-на херек дээр-дир. Оларны харын вертолёттарга, машиналарга дүрген-не чүдүрер херек.

Даштыкыдан дузаны, республиканың удуртулгазыбиле дугурушканывыс ёзугаар, республикада хуваап тур. Менээ дыннатканы чүл дээрге, ол сорулга-биле оларны санаар, камгалап кадагалаар, кижилерге амдыызында чүү херегил, ооң-биле хандырар түскай бөлүктү тургускан. Кажан хамык чүүлү катап тургузар апаарывыс даарта хүн херек чүүлдерни хынамчалыг кадагалаар херек. Катаптап чугаалап каайн: ол дуза дээш өөрүп четтиргенивисти илергейлеп тур бис.

Чамдык айтырыглар кижилерни эң-не чугула чүүлдер-биле хандырарынга хамаарышкан. Оларга харыылап тура, бойдустуң айыл-халавының соон дарый республика од талазы-биле чурттуң ынаныштыг дузаазын дораан-на ап эгелээнин С. Г. Арутюнян айткан. Эң-не качыгдаан районнарже чем аймаан сөөртүрү-биле транспорт херекселдерин доп-дораан берген. Республиканың ажылчы чону боттарының эгелээшкини-биле ыраккы районнарже аъш-чем баранnарын сөөртүрүп организастап, боттары база хөй ажылды кылган. Чоокта чаа бистер ырак дагда суурга чордувус. Хандырылга талазы-биле бүгү чүве ажырбас деп ында улус чугаалажып турлар деп, ол дыннатkан. Чүгле аъш-чем эвес, харын эм-дом аймаа база четчир, хандырылга чоорту чогуп, айлажып турар.

«Комсомольская правда» айтырыы: Качыгдаанnарның фондузунга даштыкыдан көп турар ол акша-херектиин канчаар ажыглап турар ирги?

Н. И. Рыжков: Ол бүгү дуза Даштыкы экономиктиг банкының дамчыштыр Даштыкы экономиктиг банкының Армян салбырынга көп турар. Ону Арменияның чазаа бодунуң көргени-биле айлап чарыгдаар апаар. Чангыс центпге чедир шуптузу Арменйага кээр.

Рейтер агентилелиниң айтырыы: Хай-халаптың аарберге уржуктарынга шынар чок тудуушкун дыка-ла буруулуг деп, Ленинаканга биске улус чугааладылар. Силерниң бодалынар кандыгыл, кандыг түүнелдер үндүргепиа?

Н. И. Рыжков: Мээң-даа база чурттуң удуртулгазының-даа бодалы, черле билдингир, таарыынмайн тур бис. М. С. Горбачев буступ үрелген районнарга чораан. Бистиң көрүп бодаанывыс, шуут-ла ол черде турар комиссияның бодалы: төлевилээриниң база ажылды кылырының-даа талазы-биле шыңгыы-ла хажыдыышкынnарны кылган-дыр. Ынчангаш ам чазак комиссиязын тургузар деп шиитпирлээн. Кажан истеп хымалда доостурга, аажок шыңгыы түүнелдерни үндүрер боор деп бодай-дыр мен.

Ам перспектива дугайында. Шыырак специалистерниң, ооң иштинде чер шимчээшкиннiг зоналарга тудуг талазы-биле бодалы мындыг: маңаа тудугну кылып болур, ынчалза-даа бажыңнар 3-4 каттан бедик эвес болгаш оваарымчаның онзагай хемчегleри-биле тудар ужурлуг. Азы тудугну 9 балл күштүг чер шимчээшкинин барымдаалап тудар херек. Бо черлерге чурттап болур, ынчалза-даа черниң чаа шимчээшкини болбас деп, кым-даа магадылал берип хоржок. Эртем амдыызында ындыг шинчилел кылып шыдавас. Чер сирлениээри уламчылавышаан...

П. И. Слюньков: Декабрь 7-ден бээр 367, ооң иштинде 5,5 баллдан күштүг 94 сирлениээш болган...

Н. И. Рыжков: Сеймологтуг идепкейлиг чорук чоорту чавырлып тур, ынчалза-даа силгиишкин уламчылавышаан. Шак мыйдыг күштүг болгаш шак мыңдыг өрү угланыышкынныг ындыг чер шимчээшкини чүгле XI векте болган деп, эртемденнер чугаалап турар.

Н. Н. Слюньков: Кайы хире-даа үрегдекчи күш шылавас хире туткан, шак ындыг быжыг бажыңнар кайы хире үрелгенин силер боттарыңар-ла көрдүңер ышкажыл. Бо бүгүнү сайгарып көргеш, түүнелдер үндүрер херек.

ССРЭ-ниң Төп телевидениниң айтырыы: Азербайджанның армян улуска дузаламчызының дугайын чугаалап турар репортаждарны көргүскен улус болгай бис. А амгы үеде ол дээрге анаа-ла чугаа ышкажыл деп чамдык кижилер Ереванда чугаалажып турар. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

Н. И. Рыжков: Бистиң улузувустуң сырый каттыжышкынының дугайын чугаалаан болгай мен, ынчангаш бистиң улузувустуң херек кырында 100 хуузу—болган чүүлдү шинти ажыгшүжүг кылдыр көрүп турар кижилер Арменияда-даа, Азербайджанда-даа бар харын. Бистиң ниити чиик эвес ажылывыска хора чедирип, янзы-бүрү чугааларны олар үндүрүп турар. Оларның биröзэи—чер шимчээшкинiнiң уунуң дедир келир чалгыы Армян атомнуг станциязы ыяап-ла хөме аптар деп даап бодаашкынның үндезин чок боон турарын Москвадан Ереванче тускай кыйгыртып аппарган эртемденнерниң улуг болүү бадыткап турар. Азы өске бир чижекти көрээли. Ургулевны өскээр көжүрелиге белеткеп, оларны авалары, башкыларыбиле кады доду хандырылгага тургузарын тайылбырлап турар бис, а бир чамдык кижилер болза армян улусту, армян нацияны тарадып каапгар дээш ургуларны Сибирьже көжүрер деп турар деп шын эвес чугааларны нептередип турар. Ыядынчыг-ла нүүлдээшкин-дир! Ындыг чүвени канчап болдурарыл? Армян улус ындыг янзылыг нүүлдекчилерге ойтур шавыышкынны бээр боор деп бодап тур мен.

Азербайджанның дузаламчызынга хамаарыштыр чүл дизе, бо республика тудуг материалдарын, кывар-чаар материалдарны, эмнерни, экипажтары-биле кады 20 краины чоруткан. Азербайджан, эвиледдешкен өске республикалар-биле бир дөмей, Арменияга улуг дузаламчыны көргүзүп турар.

Ассошиэйтед Пресстиң айтырыы: Кижилер бузундулар адаанга кайы хире үр чурттап болурунуң дугайында эксперттерниң бодалдары бар ирги бе?

Н. И. Рыжков: Делегей дуржулгазы бар. Мексикага 13 хонук эрткейде диригкижилерни тып ап турган. Бо хүннерни алырга, чижээ, Ленинаканга бузундулар адаанга беш хонган диригкижилерни тып ап турган. Эш Язов оон чап-чаа ужуп келди.

Д. Т. Язов: Бир эвес кижи балыгланмаан болза ол бузундулар адаанга оон-даа үр чурттап болуруң медицина биске чугаалап турар. Бистер декабрь сесте, кежээ, Ленинаканда бир цехти аштап, бузундулар адаанче казып кире бээривиске оон 200 диригкижилер үүүп келген. Чүгле Ленинаканга безин айыл соонда диригарткан 5298 кижини бузундулар адаандан уштуп алган.

Бенгр журналист: Арменияның болгаш Азербайджанның кандыг районнарынга комендант шагын тургусканын?

Н. И. Рыжков: Ынчыг байдалды Арменияның 16 районнарынга болгаш Ереванга, а ол ышкаш Азербайджанның 12 районнарынга болгаш Бакуга—ховушкак чурттакчылыг черлерге тургускан. Кижилер аразынга харылзааларга баш удур чугаалаары берге болуушкуннарның үүүп кээрин болдурбас ужурлуг бис. Ленинаканга болгаш Спитакка чарлаан онза байдалга хамаарыштыр чүл дизе, ооң чылдагааны шуут өске: дуза чедирер ажылдарга чүктер чедирерinге тода корум-чурумну тургузар, бүгү чурттакчы чоннуң эң ажылгыр аргазын хандырары негеттинип турган.

Арменпресстиң айтырыы: Бистиң армян атомнуг станциявыстың салым-чолу кандыг боон турар ирги?

Н. И. Рыжков: Армян атомнуг станцияның салым-чолу мындыг. Чазактын даалгазын ёзугаар аңаа ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының, Армян ССР-ниң Эртемнер академиязының эртемденнери, кол специалистер ажылдап турган. Бир эвес бөгүн станцияны хаап каар болза Армнияга бүгү амыдырад туруптар. Блокторның ажылын доктаадыр операцияларны чорударын, болгаш радиоактивтиг одаар чүүлдү уштурунга алак дизе-ле ийи чыл негеттинер. Оон чүнү ойнап аар бис. Чүнү-даа эвес. Ынчалза-даа хөй-ниитининг бодалын барымдаалаш, моон соңгаар ону таарыштыр кылыр, хаар дугайында шиитпирни хүлээп алыр апаар. Арменияда ам чорудуп турар ажылдарывыстан бичии хостаалып алгаш, тускай шиитпирни хүлээп алыр бис.

Үн: Бо хүннерде журналистерниң ажылын канчаар үнелеп турар силер?

Н. И. Рыжков: Ону бедиибиле үнелеп турар мен. Шыны-биле чугаалаар болза, парлаан бүгү чүүлдерни номчуп четтикпейн турар бис. Ынчалза-даа кол чүвени көрүп турар бис: силерниң үнелээшкиниңер колдуунда чептүү боон турар. Журналистер кижилерниң сагыш-сеткилин көдүрген турарын күзээн ийик мен. Силерниң ажылдаарыңарга чогуур байдалдарны тургускан медээни доктаамал берип турар бис.

ЮПИ агентилелдиң айтырыы: Маңаа кайы хире үр үеде турар силер?

Н. И. Рыжков: Кажан ажылдың чорудуушкуну чогумчуй бээрге база мында эштер ажылдың херек чорудуушкунун хандырып турар апаарга моон чоруптар бис. Ынчалза-даа кандыгдаа таварылгада Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Л. А. Воронин, Б. Е. Щербина, Ю. П. Баталин олар маңаа артар, а бо неделяга хамаарыштыр чүл дизе, бистиң ажылларывыстың графигин субботага чедир тургускан чүве.

(СЭТА).

ОКРУГТАРНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЛАРЫНЧЕ ТӨЛӘЭЛЕРНИ ДЕПШИДИП ТУРАРЫ

1989 чылдың март 26-да болур чурттуң амыдыралында шиитилел политиктиг улуг болуушкунга — ССРЭниң улус депутаттарының соңгуулдаларынга белеткел калбак ажык-чарлыг чорук-тун болгаш демократияның байдалында эгелээн. Соңгулда кампаниязы чаа ёзу-биле, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязынга чоокта чаа хүлээп алган Хоойлулар ёзугаар болур. Олар Советтерниң бүрүн эргезинге, улустуң бот-эргелелинге үндезинни тургузуп турар. Амгы үеде ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгуулдаларынга белеткел болгаш ону чорудар талазы-биле кол хемчегleриниң планын ёзугаар округтар соңгулда комиссияларының составынга идип үндүрери бүгү чуртта чоруп турар. СЭТА-ның корреспондентилериниң дыннатканы болза:

МОСКВА. Хөвен-савазын фабриказының слесарь-септекчиси З. В. Кузинага база бир даалга немешкен. Бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективи аңыяк ажылчынны Советек № 23 девискээр соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязының составынга идип үндүргеп. Цехтиң профбөлүк удуртукчузу, фабриканың профэвилел комитединиң кежигүнү бүдүрүлгениң чугула социал айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң принципиалдыыбиле болгаш ажыл-херекчи чоруу-биле ылгалыш турар. Ооң ындыг шынары комиссиянын составынга ооң долу күш-биле ажылдаарынга дузалаар дээрзинге ында бүзүреп турар.

Свердловск № 21 девискээр соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязының составынга төлептиг төлэлекчини херээженнерниң район чөвүлели депшидип үндүрген «Молодая гвардия» ном үндүрер чер болгаш полиграфия каттыжышкынының типографиязының дептерлекчилер цегиниң ажылчыны Н. К. Алешина бүдүрүлгениң ажылчыннарының улуг хүндүткелин чаалап алган. Типографияның херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү Надежда Константиновна ажылчыннарның сеткил-хөөнүн болгаш хереглелдерин билип, оларның эрге-ажыктарын камгалап шыдаар.

Найысылалдың 26 округ соңгулда комиссияларында төлэлекчилериниң аразында Сокольники районда № 3 септелге-ажыглал участогунуң партбюро секретарының оралакчызы Г. В. Петров, Москвада дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының чөвүлелиниң активчизи В. В. Гладилин болгаш өскедаа кандидатуралар бар.

КУЙБЫШЕВ. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң күш-ажылчы коллективиниң чөвүлели Новокуйбышевск № 203 девискээр соңгулда округунуң составынга механик В. И. Гришковту чаңгыс үн-биле соңгаан. Владимир Иванович — бодунуң суурунда улуг хүндүткелдиг кижи. В. И Гришковтуң удуртуп турар автоажылагыйы совхозта мурнакчы ажыл-агый. Округтуң соңгулда комиссиязының составынга Куйбышевтиң синтетиктиг спирт заводунуң инженери Л. Д. Буртасованың, Новокуйбышевскиниң нефтехимкомбинадының директорунуң оралакчызы Н. Т. Черемныхтың, СЭКП Новокуйбышевск хоорком-унуң секретары Л. С. Комлеванын кандидатураларын депшиткен.

Округтарның соңгулда комиссияларынга төлэлекчилерни Алма-Ата, Тюмень, Киев, Красноярск, Челябинск, Тбилиси, Минск, Рязаньдан болгаш өске-даа хоорайлардан, крайлардан, областтардан депшидип турарының дугайында медээлер кээп турар.

(СЭТА).

СЕМИНАР ЭГЕЛЭЭН

Республиканың партия эге организацияларының секретарыларының идеология ажылының талазы-биле оралакчыларының семинары СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажынында эгелээн. Баштайгы хүннерде «СЭКП-ниң XXVII съездиниң болгаш партиянын XIX Бүгүзавилел конференциязы чаа байдалдарда идеология ажылының сорулгаларының дугайында». «Национал-күрүне тургузуунуң, национализм хырызаалының чүгула айтырыглары». «Партияның социал-экономиктиг политиказы». «Делегей байдалының дугайында» декцияларны СЭКП Тыва обкомунуң идеология киллизинин эргелекчизи Л. С. Зорина Красноярскиниин политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының кафедра эргелекчизи С. М. Биче-оол, СЭКП Красноярск крайкомунуң лекторконсультантызы, РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы А. П. Чесноков база ол-ла крайкомунуң лектор-консультантызы А. В. Андрияшев олар кылган.

Семинарның киржикчилери веделя дургузунда идеология ажылын чаартырының талазыбиле арга-дуржулганы солчуп, найысылалдың бүдүрүлгелеринге баардар. Бо талазыбиле ажык чугааны чоорудуп, чаартыкчы санал-онаадарны ханызы-биле сайгарар.

«Совет шинтилелдиң демократчыдылгазы болгаш ооң политиктиг системазының реформазы» политиктиг болгаш экономиктиг өредилгенин номнарынга болгаш өске-даа техниктиг материалдарынга хамзарыштыр «Тегерик столдарны» семиназының киржикчилери кыдыр. Ол ышкаш «Ажыдыг чоннуң интернационалчы болгаш патриоттуг кижизиидилгезин күштелдиреринге партия организацияларының сорулгаларының дугайында» декцияны СЭКП обкомунуң идеология секретары А. К. Кандай помчуур болгаш күш-ажылчы коллективтерге интернационалчы кижизиидилге ажылының талазы-биле дуржулга солчуушкуну болур.

«Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өредилгезиниң системазын эде тургузар талазы-биле» СЭКП ТК-ның доктаалын күүседип турарының талазыбиле Ульянов областың партия организацияларының ажылының дугайында» доктаалды СЭКП ТК-ны хүлээп алган болгай. Аңаа хамаарыштыр партия Тыва обкомунуң идеология киллизи тодаргай ажылдарының планын ажылдап кылган. Ук эртип турар семинар ол хемчегleриниң бирээзи. Ооң дыннакчылары ажыктыг семинарның сөөлүнде, чер-черлерге тодаргай ажылдарны кылырынга улуг дузаны бээри чугаажок.

Эдуард ДОПГАК.

Дыңнакчыларның кичээнгейинге

1988 чылдың декабрь 16-да СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажынынга «Национализм аразының харылзаларының интернационалчы болгаш патриоттуг кижизиидилгезинiң чугула айтырыглары» деп темалыг политсеминарның эдлечелиг кичээли 17 шакта болур.

Кичээлдиң темазы: «Чаңгыс эвай эвилел болгаш хөй национализдиг күрүше болур ССРЭ-ниң бүгү хемчегleр-биле быжыглаары болгаш хөгжүлери».

АКЫ-ДУҢМА АРМЯН УЛУСКА ЧҮНҮ ДУЗАЛААР СЕН?

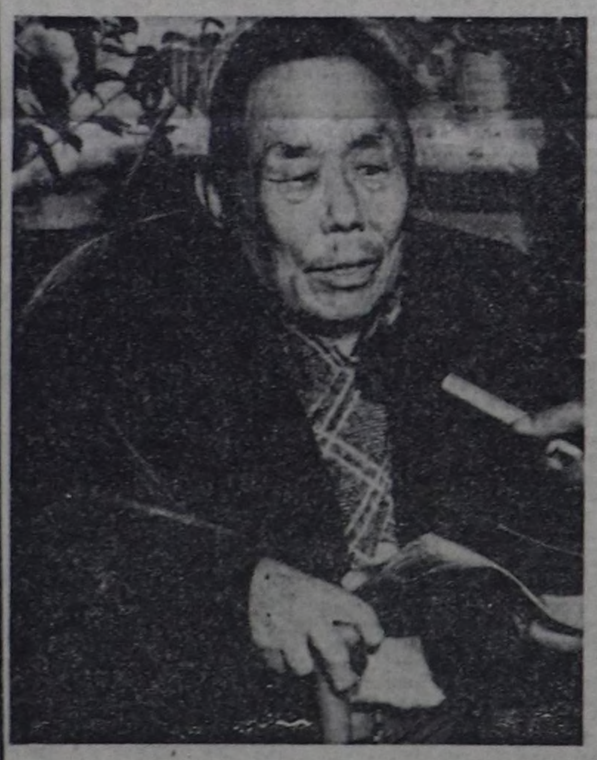

Чер шимчээшкининден бергедээшкиннерге таварышкан армян улуска дуза чедирер-биле акша шилчидер дээн улуг Кызылдың теп ажаалга банкызынга хүнүң-не кээп, акша дузаламчызын чорудуп турар.

ЧУРУКТАРДА: Кызыл хоорайда пенсионер Константин Телгерович Кундуп Арменияже бежен рубльди шилчиткен; ооң соондан база бир хоочун акшазын шилчидип тур.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

КАЧЫГДАЛЫН ҮЛЕЖИП

Тываның авиаотрядының коллективи улуг халапка таварышкан акы-дуңма армян улустуң качыгдалын денге үлежип, тодаргай дузаламчы чедирери-биле будүрүлгениң командирининг ажылдаар ёрээлинге чыглып келген. Ол хуралга авиаотрядтың командири А. В. Марцеха чүве чугаалаан. Арменияга дузаламчы кылдыр будүрүлгениң социал хөгжүлдезиниң фондузундан № 700412 агар санче 10 мун рубльди шилчидерин саналдаан. Хуралга чүве чугаалаан кижилер ол саналды бүрүн деткээн.

Будүрүлгеде профэвилел комитединиң даргазы Л. В. Чикишев хуралга чүве чугаалаан, будүрүлгениң профэвилел комитединиң фондузундан 1 мун рубльди халапка таварышканнарга дузаламчы фондузунче шилчидер деп шиитпирлээнин чугаалаан. Командирниң политкижизидилгелиг ажыл талазы-биле оралакчызы В. Т. Сковородко болгаш өскелер-даа айылга таварышкан армян өөнүктерге дузаламчы чедирер күзелин илередип, бир хүн ажылдаан акшазын качыгдаанnарга дузаламчы кылдыр шилчидеринче коллективтиң өске кежигүнnерин кыйгырган.

Любовь АЛЕКСАХИНА.
Авиаотрядта план-экономиктиг килдистиң начальныгы.

Шаңналдарын Арменияже чоруткан

Самбо хүреш талазы-биле Тыва АССР-ниң чемпионады болуп эрткен. Аңаа деңзи айлы-биле бирги черлерни Мерген Ондар (Сүт-Хөл), Анатолий Кумун-Доржу (Өвүр), Владимир Күнзек (Тес-Хем), Александр Торзук (Кызыл), Радик Намажап (Кызыл), Валерий Сыннз (Эрзин), Алексей Монгуш (Сүт-Хөл), Геннадий Монгуш (Сүт-Хөл) олар эзлээн.

Хүрештин тнилекчилери боттарының шаңналдарын — 300 рубльди Армян ССР-же чоруткан.

Вячеслав КАРА-ТОННУТ, Маргылдаанның секретары.

ЭМЧИЛЕРНИҢ ҮЛҮҮ

Акы-дуңма Арменияның айыл-халапка таварышкан чонунга дузалаары-биле бистиң республиканың бүгү эмчилери бир хүнүнүң шалыңын—60 мун рубльди шилчидерин шиитпирлээн. Эргежок чугула эм аймаан чорударынга белеткээн.

Хэп алыр станция суббота, воскресенье хүннеринде-даа ажылдап турган.

Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри И. В. Сизых редакцияга мынчаар дыңнаткан:

Аңгы-аңгы коллективтербиле телефон дамчыштыр харылзаштым.

Армян ССР-ниң чамдык девискээринге болган айылхалап дугайында медээни Тываның эмчилери бүгү совет улус-биле бир дөмей, сеткил-чүрээдеп хаяы дуңурели-биле дыңнап, кажыдан турар.

Найысылал Кызылда-даа, районнарда-даа эмнелге албан черлериниң коллективтери боттарынга кыска митинглерин эрттиргеш, акы-дуңма Арменияның айыл-халапка таварышкан чонунга дузалаары-биле бир хүнүнүң шалыңын шилчидерин шиитпирлээнивер. Кызылдың № 2 халапка таварышкан кижилерге дузалаар дээш эки тура-биле ханыы дужаан турар. Станция дыштанып хүннерде база ажылдаан. Ханыы дужаар дээш кээп турар кижилериниң саны удам-на көвүдеп турарын станцияның кол эмчизиниң оралакчызы А. А. Васильева чугаалаан.

Кадык камгалалының ажылдакчылары кижи бүрүзү кандыг-ла дуза көргүзүп шыдаарын база бодап, дузаламчы кылдыр артык идик-хевин-даа эккеп дужаагылааны бар.

Ол ажылдар районнардаа, Кызылда-даа уламчылап турар.

АРМЕНИЯ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЙТЫРЫГЛАР

1. Халапка таварышкан чеже чурттакчыны республика хүлээп ап болурул?

КЫЗЫЛ ХООРАЙ:

— 60-70 кижи чурттаар ийи өрээлдиг 12 квартираны үндүрүп бээр.

Школа-интернат 80 өөреникчини хүлээп ап болур.

ШАГААН-АРЫГ ХООРАЙ:

— Трестиң общежитиелерининге боттан 60 кижини тургузуп болур.

2. Тускай эртемниг кандыг ажылчыннар бистиң республикага хереглеттинип турарыл?

— Садыгның болгаш ниитининг чемненилгезининг, амыдырал хандырылгазының, пөс-таавы ажылдакчылары, даараныкчылар, идик даараКчылары, коммунал албан черлериниң ажылдакчылары херек.

3. Материалдыг кандыг курлавырлар-биле бистиң республика дузалап болурул?

— Тудуг материалдары — 500-600 кубометр чудуктар-биле.

— Чедир тутпаан 20 бажың-биле.

— Аъш-чем продуктулары— 15 тонна ак-саржагбиле.

Партияның область конференциязының делегаттары

САНЧЫЛАР

Таңдыда «Россия» совхозтуң төп сүт-бараан фермазы күрүнеге сүт садарының чыл планын хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Аңаа төлептиг салыынкытын коммунист Р. Камаа киирген. Римма Владимировна 26 иизонин бирозинден-не 10 айлар дургузунда 710 килограмм сүттү пландан хөйнү саггап.

Инектиң сүдү дылында дяжир бис, а Р. Камаанын бодалы мидыг эвес, саанчы кижи багай болза, кандыг-даа сүт-күр инекти үреп калптын болур деп ол санап турар. Дуржулгалыг саанчы инектерииң аажы-чанын ылап билир, малга ынак.

Чыл эгезинде-ле Римма Владимировна республиканың саанчыларының үш мунчулар клувунга кирер соруулганы салган. Ам он бир айларның түңнели-биле ол бир инектеңне 3000 килограмнан хөй сүттү саггаш.

Ажыл-иижинге, амыдыралга төлептиг коммуниет партиының область конференциязының делегадынга соңгуткан.

Владимир АЛЕКСЕЕВ.

ЧУРУКТА: Р. В. Камаа.

1988-89 чылдың күскү, кышкы үезинде мал ажылының продуктуларын көвүдедир, бар арга-курлавыраарны улам долу ажыглаарының дугайында коммунистерге, сүт-бараан фермаларының ажылиичилериие, чурттуң агропромышленный комплекизиниң бүгү ажылдакчыларынга СЭКП Төп Комитединиң Чагаазын Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының саанчылары түүлдүгүнүң, деткин турар.

Амгы хүнеерде кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттирер, кышкы үеде сүт саалдазын кудулатпас дээш чарыш саанчылар ортузунда кидиң сүлүк. Ол калбарган чарыштың мурнуку одуруунда хоочун саанчы, Көк-Чыраа кожоо Соведиинң депутады Валентина Монгушевна Мандышаа чоруп орар. Ол чылдың планныг онаалдаларын бир дугаар күүсеткеннериң бирозин. Валентина Монгушевнага районнуң коммунистери бедик бүүредэ көргүзүп, ону партиының область конференциязының делегадынга соңгаан.

Серээ ОМЗААР.

ЧУРУКТА: саанчы В. М. Мандышпаа.

Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

Кандыг чурттап чор сен, малчын?

ХОЙЖУНУҢ ИЖИ, ХОМУДАЛЫ

Маадыл-оол Серен-Чимит-ович Иргит чаңгыс хемниң суун ижин, сайзанактан кады өскен кызы, кожаларының уруу Малчын-Тараа Сүгерековна-биле өг-бүле тудуп, аразында сүмелешкеш, кодан хойну кадарары-биле хүлээп алганындан бээр тапты-ла 30 чыл эрткен.

Эки ажылдаарының аргамергежилин шиигээдип алган хойжу сөөлгү 10 чылдарның дургузунда төрүүр 100 хойга онаштыр ортумаа-биле 90 хураганны, бир башка онаштыр 1,3 килограмм дүктү алганың совхозка бар сан-чурагайлар бадыткаар.

Маадыл-оол Иргит 100-тен 92 хураганны, тус черниң уксазы хой сапындан 1 килограмм 380 грамм дүктү алгаш, мурнакчы адың камгалап арттырган.

— Мал мал-биле дөмей-ле болгай. Ону чайын эки семиртип, чемин четчир кылдыр белеткеп алыр болза, кандыг-даа кыш коргунчуг эвес болур. Агаар-бойлуска чзрбыттынары — багай ажылдаанын агартынары ол деп билир мен— деп, Маадыл-оол Серен-Чимитович чугаалаар. Хоочун хойжу частан эгелээп, кыштаанче көшкүже чедир 5 ангы черлерже одаа солуп көшкеп. Чайын Мөңгүлек тайгазының серинп, от-сигеннииг делгем одарларынга барып шыырак семиртип алган.

Эрткен чайын «Кара-Хөл» совхозтуң девискээринге соок болганындан сигеннин үнүжү кайы-даа чылдардан багай болган. Өг-бүлезинде 10 ооллар, кыстарының элээдиерин эдертип, демнежип, бүгү аргаларны ажыглап, 25 тонналы белеткээш, кыштаанда аппарып сараяттап алган.

— Коданывыста дөрт катап төлүп алган 262 хой бар. Массалыг ооллаашкыны планнаанывыс ёзутаар декабрының ййиги чартыынан эгелээш январьда доостур. Аиаа бап удур ыяк белеткенип, пичеектерии даарап, онгача, шагжаларны четчелеп ап турар бис—деп, хойжунуң кадайы Маадыр-оол Малчын-Тараа Сүгерековна чугаага киришти. Оларның кыштаа совхозтуң төвү Дапсы-Аксы суурдан он ажыг километрде Алаш хемниң кыдыы Оваа-Бажы деп черде турар. Эде тургустунуушкунче дидим базып, бот-оруглачарылгалыг өг-бүле керээжинче киргеи мурнакчы хойжунуң сеткил-сагыжын дүүредип чоруур, бодал, хомудалдарын удуртукчулар өөренип көөр, хемчээн алыр кылдыр маиаа айтыры чугула. Кыштаанда электри моторунуң күжү-биле 30 лампочканы чырыдып болур. Мынчага чедир кажааларда, чурттап орар бажыңында удаазынар кыиртинээп.

Барнаулда өөренип турар кызы Викторияның, шериг барган ооллары Артур биле Мергенниң үргүлүү бижиир чагааларын, чагыдып алган солуннарын, журналдарын почтачыны Допур-оол Хертек 15 хонук чедир экселбес. Совхозта бижыглаан автолавка ховар көөр, малчынпарның чугула хереглеерин өөренип көрбес. Иштинн херектер киллиниинң ол черде төлээзи Валерий Куулардың ажыл кылбас, оорланыр кижилерге хамаарыштыр чоруун турар профилактиктиг хемчеглери кошкак, дээш чок. Чоокта чаа хойжуиуң элээн хөй өскүүзүи оор сүре бээрге, чамдыкызын бир ааддан барып тапып алза-даа, 10 башты оор эгиттээп. Туралыгда бригаданың хуралсуглаа, өөредилге эртгирер кызыл-булуңун мынчага чедир дерип, стол, сандайларын четчелевээп. Мурнудында ййи аңгы турган хойжу бригаданы чаңгыс кылдыр кадыкпаны тазрымча чок. Хой бригадиги кылдыр чоокта чаз томуйлаткан аныяк кыс Долзана Кылчап ажок делгем девискээрде 28 коданнарны эргинр, оларныибиле доктаамал ажыл чоруудар аргазы чок. Мен аиаа чорааным хүн Бай-Тайганың тургустунуп, ол талазы-биле хөй санныг авторлар боттарының сапал-онаалдарын киирип турар. Совхозтар долу бот-оруглга-чарылгаже киргенде, чылгы малды өстүрөри тергиин ажыктыг болуп турар. Чылгычылар — «Тиилелгеден», Карл Маркс аттыг совхозтан В. Монгуш, Б. Оңдар, Н. Оңлар түс беден-не 98-тен 100 кулуину алганнар.

«Май бир» совхозтан ивижи Д. Бараан, сарлыкчылар —ССР Эвилелйиин 60 чылы аттыг совхозтан М. Донгак, «Таңды сынындан» В. Дүшүү олар кадарган малын түс хуу камгалап ап, төөүүр түс малындан 100 анайны, сарлык быззазын доруктургапнар. Ажааганы быззаларын онча-менди болгаш кадык-шыырак кылдыр доруктуруп, бедик түңнелдерии чедип ап турааразга СЭКПиниң XXV съездиин аттыг совхозтан Н. Налимова, «Көк-Тейден» В. Трупп, «Енисейден» Р. Кичкан, О. Арапова, «Өөктеп» В. Сундуй база «Сосновское» дуржулгабудуругге ажыл-агыйындан В. Анисимова болгаш эскелер-даа хамаарыгыр.

Күрүнеге мал продуктуларын садар талазы-биле «Торгалыг», «Мөгеп-Бүрен», «Коммунизмче орук» совхозтар база «Сосновское» дуржулга-будуругге каттыжымышкыны күжениишкиниг ажылдап, чыл планын хуусаа бетинде боттандырып шыдаан.

Декабрь 1-ниң медээзи-биле алырга, күрүнеге сүт садарының планын республика 93,8, эътиин—88,7, дүктүүн 97,2 хуу күүсеткен. Түс-түс ажыла-агыйлардан эът садарының чыл планын 8, сүттүүн 19, дүктүүн 48 совхоз күүсединнен.

Ынчалза-даа чамдык ажыл-агыйлар боттарының авга-курлавырларын чедир ажыглап шыдаавайн турар. Оон уламыидан малдың өлүн хораар чоруу ажок хөй. Он бир айларның түңнелинде 117 муң шээр болгаш мыйыстыг бода мал өлүн хораап. Бо чорук эң ылангыя Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Бин-Хем, Каа-Хем район-нарга хөй ованажып турар. Сүт база ът садар талазы-биле Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Каа-Хем, Барыын-Хемчик, Тожу районнарның ажыл-агыйлары күжениишкиниг ажылдаары иегеттинип турар.

Соок кыжын, эң ылангыя мал чеми эвээш үеде мал продуктуларын бүдүрер талазы-биле улуг бергедер таварыжыры билдингир. Ынчалза-даа ажыл-агыйжы болур, эңне бедик харыысалга-биле ажылдаар болза, черле арга бар. Үстүнден айтышкын манап олурган херек чок. Малчыннар, специалист бүрүзү бот-иденкей-биле ажылдаар ужурлуг.

Малдың баш санын өстүрерде, хамыктың мурнунда ооң төлүн онча-менди алыр ужурлуг. Ол хиреде бистиң төрүүр түс малдан ап турарывыс анай, хураган, быза, кулун эвээш, шээр малдан 74 анай, хураганны камгалап алган бис. А быза 100 инекке онаштыр түгле 64 болуп турар. Мындыг турда малдың баш саны канчап көвүдээрил? Мал ажылында четпестериң чыдагааны чүдел? Ону түгле агаар-бойдустуң таарымча чок түүлдериие шамнаар болзувусса, канчандаа шын эвес болур. Ол дээрге хамыктың мурнунда малчыиарының база мал ажылының специалистериниң коиг. как ажылы кыштаглаашкынга багай белеткели, ону организас чок арттыргеин боор-дур. Бо чылын чамдык ажыл-агыйлар кыштаглаашкынче багай белеткелдиг кирген, чайын, күзүн үе бар деп тургаштың тоомчага албаан, кажаа-хораазы соок, мал чеми чедишпес, ол хамаанчок суг чылыдар доскаарларны беэин белеткеп албаан болгулаан. Таңды, Улуг-Хем, Кызыл, Бай-Тайга районнарның чамдык ажылагыйларының удуртукчулары база специалистер кыштаглаашкын амгы үеде кандыг байдалдыг чоруун турарын контрольдавайн келген.

Кыштаглаашкын болза хөй талалыг ажыл. Аиаа малды ей-шазында ен-чүзүп, хар-назын, уксаа аайы-биле ангылап алыры база дөрт хамааржыр. Деңгели кошкак, азрыг малдарны ангылаап, оларны тускай азырап, эмизер ужурлуг. Малды чемгербейп, суггарбайн базрының таварылгалары база тургулаар. Бо бүгү чылдагаанналрның уржуундап мал ажылында улуг четпестер туруп турар.

1988—1989 чылдарның күскү болгаш кышкы үеинде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедирииге бар арга-арганы улам долу ажыглаарының дугайында коммунистерге, фермаларның ажыл-ишчилериие, чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң бүгү ажылдакчыларынга СЭКП Төп Комитединиң Чагаазын Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының саанчылары түүлдүгүнүң, деткин турар.

Амгы хүнеерде кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттирер, кышкы үеде сүт саалдазын кудулатпас дээш чарыш саанчылар ортузунда кидиң сүлүк. Ол калбарган чарыштың мурнуку одуруунда хоочун саанчы, Көк-Чыраа кожоо Соведиинң депутады Валентина Монгушевна Мандышаа чоруп орар. Ол чылдың планныг онаалдаларын бир дугаар күүсеткеннериң бирозин. Валентина Монгушевнага районнуң коммунистери бедик бүүредэ көргүзүп, ону партиының область конференциязының делегадынга соңгаан.

Серээ ОМЗААР.

ЧУРУКТА: саанчы В. М. Мандышпаа.

Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

ЧЕДИИШКИННЕРГЕ ДАЯНЫР, ЧЕТПЕСТЕРНИ УЗУТКААР

Амгы үеде республиканың көдээ ажыл-агыйында мал ажылы кол черни эзлеп турар. Бо хүнде ииитиниң секторунда биете 112 муң мыйыстыг бода мал, 979,5 муң хой, өшкү, 26,7 муң хаван, 29,2 муң чылгы, 1600 хире тева, 8860 иви бар болуп турар. Одар-белчиир, будурулге баазазы, специалистер бар болганда, республика мал ажылын улам хөгжүдер бүрүи аргаларлыг. А эң-не кол чүүл болза, биете мал-маганы өстүрүп шыдаар дуржулгалыг кижилер, коллективтер кайы-даа ажыл-агыйларда бар. Бойдустуң эң-не кайгамчык хайыразының бирээзи, ак-чем — сүттү саап берип турар шалыпчыларывыс 32 кижи үш кварталдың түңнели-биле бир инектеи-не 2000 килограммдан хөй сүттү саггаишар. Оларның аразында «Көк-Тей» совхозтан Л. Бизаева, А. Баяидина, С. Арандол, М. Монгуш, «Сосновское» будурулге-дуржулга ажыл-агыйындан Ч. Оюн, Н. Доигак, Н. Оюн, И. Оюн, Л. Оюн, П. Журавина, «Кызыл тараачыдан» Т. Эпиг-оол, Г. Павундук, СЭКП-ниң XXII съездиин аттыг совхозтан А. Монгуш, О. Дөңгурак, А. Монгуш, У. Оюн, «Улуг-Хаядан» У. Маадыр-оол, Г. Биче-оол, Тока аттыг совхозтан З. Сарыглар, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтан Г. Куулар, «Искрадан» В. Донгак болгаш өскелер-даа бар.

Хөй сүттү саар болгаш ону күрүнеге садар талазы-биле республиканың социалистиг чарыжында «Сосновское» дуржулга-будурулге ажыл-агыйының төп сүт-бараан фермазы (бригадири С. Тимеев), «Кызыл тараачын» совхозтуң Туран СБФ-зы (бригадири М. Павлов) олар чоруп турар. Бо коллективтер үш квартал түңнелинде бир инектеи 2062, 2385 килограмм сүттү сагганнар.

Кыштаглаашкын малчынпарга шылгалда дээр бис. Шынап-ла, ону кым-на эки эрттирер болдур, малынган хөй продукцияны алыр, ооң баш санын кудулатпас. 1987 — 1988 чылдарның кыжында хынамчалыг ажылдаш, 16 бригада түс хой, өшкүден 83-тен 98 чедир хураганнарны, анайларны камгалап алган. А чамдык хойжулар өшкү кадарчылары түгле 30-40, харын ооп-даа эвээш мал төлүү ап турда, бо дээрге дыка эки көргүзүглер-дир.

«Найырал» совхозта Данзыр Монгуштуң удуртканы бригада түс хойдан-па 98 хураганны ап, республикада шыларваи. Ийиги черде Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтан Владимир Монгеиниң бригадазы түстеи 90 хураганны камгалап доруктурган. А тус-тус малчынпарның чарыныига «Революцииның чалбыыжы» совхозтан Иван Петрович Сафонов тергиидеп, 133 хураганны түс хойга онаштыр камгалап алган. Бо малчыннын көргүзүглери чылдың-на тергиин болуп турар. Ооң дараазында «Барлыктан» Д. Содунам, «Сүт-Хөлдең» Кара-оол Монгуш олар болуп, түс хойдан 105 хураганны доруктурул, бир хонодан 2 килограмм дүктү тус-тузунда кыргып алгылаан. Ооң аигыда «Тиилелге» совхозтан Т. Баавыл, С. Монгуш, «Чодураадан» Д. Сырат, Д. Минчей оларның көргүзүглери шыырак болган.

Сөөлгү үеде республикага чылгыны улам остүрер, аътты транспорт кылдыр ажыглаар дугайында айтырыг солуннар арыннарынга чидиг агроүлетпүр каттыжымышкыныиың тускай эртемниглери, СЭКП райкомуиуң болгаш райкүүскомиуң төлээлеринден тургустунган тускай бригада ол чоок-кавыда малчынпарның аалдарынын шуптузуун кезээп.

Оларның көргүскеи дузазынга хамаарыштыр мынча дидн:

— Арепда керээзиниң дугайында тайылбыр ажылы кылып келген дишти. Бо түүлдү, олче киреиии дыкала дынаксадывыс. Ладга киргеи аяк шайны амзап ора, ооп ужур-утказын чугаалап бербедилер. Ындыг дарганарының күрүне машина-балгады ажыглап, ажык чок чарыгдал үидүрүп, аалга келген ажыы чок.

Иитиниң ажыл-херээ дээш сагыш-сеткил кезээде оожургавас, чаазы-биле ажылдаар, чурттаарынче үүткүп чоруур дээпес үүректиг кижиниң негелдеэи, хомудалы черле чептүг.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ТУСКАЙ КОДАННАРДАН ТУРГУССА

«Тере-Хөл» совхоз мал ажыл-агый утланыышкынныг хөгжүп турар. Ол хиреинде малдан орулга алыр, ооң кедир үезии өөренип көөр талазы-биле совхозтуң дирекциязы, тускай эртемнигнерни шоолуг сагыш салбайн келген. Ажылчы чоннуң талазындан эгелекчи санал-онаал кедүрүп киирерге, даргаларывыс ону херекке албас-тыр.

Баштай маиаа сарлык дугайын чугаалап керейн. Сарлык — эң-не ажыктыг, каража-когарал белеи үидүрбес мал. Чайын-даа, кыжын-даа едек-кажаа база хереглевес. Дөг баижы тевиксөр, ооң сирттерии кырлап оттаар. Ындыг турбуже, ооң ажыын түге көрбезил? Моон мурнунда, колхоз турар үеде, сарлык фермазы турду. Ынчан чай дургузунда 70-80 тонна саржагны күрүнеге дужаап, орулганы киирип ап турган. Ажылды ам түге ынчаар организастап болбазыл? Мал ажылының тускай эртемнигнери эътке хереглээр кырган-дижеп, ажыл-чаны багай малды чазын эдержилге киреп мурнунда кол кодандан үзүп чаргаш, тускай кадатка тургусса эки деп бодаар мен. Чүге дизе бо чылын эътке хереглээн 70 хире сарлыкты соп турарын көргеш, кижиниң сеткилги хомудазр чорду. Оларның хар-назының-даа, эъткир, сүткүрүн-даа барымдаалавас, аиаа-да шуптузун кырын каапгар. Чамдык сарлыктар төрүүр чеде берген, бызаазының дүгү четчи берген боор-дур.

Ини дугайында каш сөс. Бо база-ла тайганың чайгаар үнген оът-сигенин чип чоруур, сарлык шыкаш азырал шоолуг хереглевес мал болгай. Мурнуку чылдарда ииини мырнай саап турдувус. Ооң судун сүт машинказынга тырткап, саржаг безин бүдүрүп ап турган чүве. Ивилер амдыызында шуптузу эмдик эвес-тир. Ону саап болурунуң аргалары черде бар.

Бот-оруглга-чарылгалыг бо үеде ииини кузун ачыларга хөлезилеп мундуроа база-ла ажык-кончаа ышкажыл. Бо чораап көрүп, дыннап оларга суурнуң хуузунда ачылары дөгереэи совхозтуң ивилерии чөпшээрел чокка мунупкан аннап чоруп тургулаар-дыр. Ону удуртукчулар түге билбээннеп эрттирип турарыл?

Орулга киирип алырының аргалары бар-дыр. Ынчангаш сарлык, ини малга тускай коданнарны тургусса эки деп санадыг мен.

Василий ДОРЖУ.
Күш-ажылдың хоочуну.

ҮШ МУҢ ЛИТР СҮТ ДЭЭШ

Бичеи Самбуевна Оюн «Сосновское» дуржулга-будурулге ажыл-агыйының Хадын-Аксында сүт-бараан фермазынга он ажыг чыл саанчылаан. Фермага кандыг-ла чаа эгелээшкин үнүп кээрил, ол ону ынап-ла деткип хөгжүдер дээш күзел-чүткүлүн салып чоруур. Ынчангаш-ла ынлыг боор, сөөлгү үш-дөрт чылдар дургузунда партия эге организациязының секретарынга соңгудуп, эң-өөрүүн идегелин амыдырал, ажыл-херек кырынга шынзыдып турар.

Эрткен чылын бир саар инек бүрүзүнден-не 2540 килограмм сүттү ол саап алган. Ол район саанчыларының үш мунчулар клувунуң кежигүнү.

Бичеи Самбуевна бо чылын саар инек санынга онаштыр 2800 килограмм сүттү саарын хүлээгеш, күжениишкиниг ажылдап турар. Ооң эчис соругалы инек бүрүзүнден үш муң литр сүттү саап алыры. Ол көргүзүгүү чедип ап болурун эрткен он бир айларның түңнелдери көргүскеи. Амгы хүнеерде бир инекке онаштыр 2085 литр сүт саггдыган.

Бот-оруглга-чарылганың чаа байдалдары түгле Бичеи Самбуевнаның эвес, а ферма коллективиниң кежигүнериниң мурнуиуа улуг негелдерии салган. Олар чаа ёзу-биле ажылдарының эң дээре аргаларын дилеп тыпдаа турарлар. Ук ферма эрткен чылдарда бригада керээзи-биле ажылдап турган болза бо чылдың июльдан эгелеп аренда ёзугаар ажылдаары-биле керээни чарган. Ол дээрге харыысалгалыг ажылдың эгези.

Коллективтиг керээ бир-ле дугаарында кижилерии бедик харыысалгалыг ажылдаарынга, чүге-даа камнагалыг болурунга өөреткеп.

Ынчалза-даа фермада эде көөр чүүлдер ам-даа хөй. Хожудангай ажылдыг турган коллективти дораан-на мурнакчыларның одурүүнче киирери ындыг-ла белеп эвес. Маиза ында кижи бүрүзүнүк идепкейлиг киржилгеэн улуг рольду ойнаар. Фермада кажаа-хорааны эде тургузуп, септеп-селип келзе-даа, эрги төлевилел-биле туттунган болгаш, ону механизастаары бергедээшкиниге таваржып турар. Чаа кажаалар немешпээп.

Бичеи Самбуевна Оюн саанчы болурундан аңгыда күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң даргазы хүлээлгеэнин күүседип, саанчыларның, инек, бызаа кадарчыларының таарымчалыг ажылдаарынга бүгү-ле эки чүүлдерин тургузар дээш салыышкынын киирип турар.

Бо фермзда сүт саалдазының шынары, иинти хемчээли чаңгыс аай эвес болуп турганы база таварылга эвес. Элээи каш чылдар дургузунда сүт соодар черинн байдалы, ооң арыг-шевери эки эвес турган. Күрүнеге куду шынарлыг сүт дужаан турганындан ооң бот-үнези улуг турган.

Коллективте чаа тургустунган чөвүлел күш-ажылды организастаарын экижидер дээш боттуг хемчегларни чорудуп, чамдык чаартылгаларны кылып эгелээн. Мында Бичеи Самбуевнаның ак сеткилдиг киржилгези база-ла кескү.

Б. С. Оюн ам партия райкомуиуң бюро кежигүнү. Ол бир саар инектеи-не үш муң литр сүт саап алырынга бүзүреллиг.

Алдын-оол АЖИ.

Өг-бүле керээзи

ТҮҢНЕЛДЕР ЧҮНҮ КӨРГҮЗҮП ТУРАРЫЛ?

Таидыда «Коммунизмнин» кереэи» совхозтуң хоочун хойжуларының бирээзи С. М. Лапчаа өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар. Ооң ажыдуззазын ол ыяк биле берген. дуржулгалыг апарган. Бо 1988 чылда Сергей Мажаковович дирекция-биле керээ чарган. Инда кол-кол көргүзүглер чүл дээрге. быжыглааны хоюнуп иинти саны. ооп алыр продукциязы: бир хойдан база иинти кодапындан кыргыыр дүгү. үүс хойдан, ол ышкаш иинти алыр хураганы. хураганны дужаарда бирозининн база шуптузуиуп каттышкаш немелле денизии, ооп аигыда иинти алыр орулгазы, материалдыг чарыгдалдар — мал чеминге. кажаа-хорааны. чурттапга бажыңын септээринге, мал эмиинге. транспортты ажылаанны дээш база еске-даа чарыгдалдарны. ол ышкаш планнан ажыр алган продукция болгап чарыгдалдарны камнап алганы дээш төлевирин керээге айыткап турган.

Ам чылдың баштайгы түңнелдери үнген. керээ-биле кайчаар ажылдаанны колдуунда биллиие берген. Сергей Мажаковичиниң өг-бүлезин бо чылын 449 хойиу ажаап азырап турао. Мал хораазап. Бир хойдан 2,6 кг дүктү кыргымрын арай-ла чедирбеэп. 2 кг 520 граммны алган. Үүс хоюндан 80 хураган доруктурар тургаш, 100-түн алган. Дыка эки көргүзүг. А хураганны дужаап турда, ооп бирозининн деизизи 18 килограмм турарын керээдайыткап, ынчаарга херек кырында, оларныи бааз. зинин ортумак деизизи 27 кг болган. Ынчап көөрге, планнан ажыр 53 центнер немелле деизинн, 103 хураганны алган-дыр.

Керээге бир кол көргүзүг болза, иинти орулга. Малчын чеже орулганы алыр-дыр, алыр төлевири ооп хамааржыр. С. Лапчаанын өг-бүлезин керээ ёзугаар 18139 рубль иинти орулганы алыр ужурлуг тургаш, херек кырында 26973 рубльдн киирер. Ынчангаш ам барык 9 муи хире рубль артып болган-дыр.

Материалдыг чарыгдал талазы-биле ол өг-бүленин камнап алганы база артыкка-даа үндүрген түүлдери бар. Ону тодаразын көөрге, мындыг: мал чеминге 7136 рубльдн чарыгдаар ужурлуг турган, херек кырында амгы байдалбиле алырга, 5179 рубльдн чарыгдаан. Ооп аигыда үүрмек септелгеге база малдың эм-домунга чарыгдалы эвээш болган. Чарыгдалдар талазыбиле транспорт дээш черле планнан хөйиу үидүрген. Кеерээде ол соруулга-биле 2753 рубльдн көргеп, а херек кырында 3714 рубль болган. Автомашина база трактор хөлезиии дээш 2753 рубльдн артыкка чарыгдаап-дыр. Бо кайчап үүрп келгеии ол? Чоллаачылар база трактористерда одарда учёт-отчёт тоолуг пыигыы эвезии ажыглаап, малчынпарга чедирген чүүгүи хөй база ырак черге сөөрткеп кылдыр, документилерни ынчаар тургузуп турар. Кол-ла чылдагаан бо. Ужуру болза, совхоз азы бригада төөүнден кыштагларга чедир каш километр болуруи комиссии тодараткаш, ону директорга бадыладып каап турар. Чүүк сөөртүүле барымдаалаар километр ол. Ооп аигыда долу эвес чүүктүг трактор азы автомашина аддарга келгеи. «ынча тонна, килограмм сиген, саван, комбикорм экселдим» дээр. Артык чарыгдалдың үүгүи келир бир чылдагаапы ол.

Бир-тээ, малчын кижи өг-бүле керээзинче киргеи болганда, чекти ыын долдурар, чүк база эм-даа үүлээп алырда. хынамчалыг болур херек. Чоллаачы кижи сиген. ни чүдүрерде документалиг болур, ынча тонна азы килограмм деп айтып каап. Ыпчаарга ону бир аалга дужүргеи болза, чеже артканы база билдингир болур. Чамдык аалларда деиалпер бар, аажок эптиг.

Өг-бүле керээзинде малчынпар боттарының киргеи орулгазындан шалыцны алыр. А Сергей Лапчаа керээзинде айыткаиы иинти орулгазындан 10326 рубль хөй киргеп. Чыл түңнелинде ол-ла бүгү артык орулгазы дээш 4 муи ажыг рубльдн немелде төлевирге алыр өг-бүле-дир. Өг-бүленин ийи ээзи айдаа-ла катай 740 хире рубль шалыныг болуп турар. Эки түнеел!

Сергей Мажаковичиниң мурнунда ам кандыг сорулга туруп турарыл? Материалдыг

МАССАЛЫГ БОЛДУРАР

Көдээ черлерде бүдүрүлге гимнастиказының, черле ниитизи-биле спорт, күш-культура айтырыглары канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

Бистин республиканың совхозтарында штат ёзугаар алыр болза будүрүлге гимнастиказының талазы-биле инструктор деп албан-дужаалдыг кижилер бар. Олар көдээ Советтин девискээринде турар кижи бүрүзүн күш-культураже болгаш спортче хаара тудар ужурлуг. Оларның ажыл-чорудулгазын түс черде турар совхозтуң директору болгаш партком удуртур ужурлуг. Үлегүүр будүрүлге черлеринде ындыг кижилер база бар.

Редакцияга болган «Төгерик столду» профсвиледдерниң ВДФСО-нуң Тыва область чөвүлелиниң даргазының орлакчызы Орлан Бригадович Сымчаан удуртуп эрттирген, Оон ажылынга Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазының орлакчызы Сергей Ыпаажыкович Ооржак киришкен. Редакцияның корреспондентилери келген аалчыларга күш-культурага болгаш спортка хамаарышкан база оны хөгжүдеринге үүү шаптыктан турарының дугайында айтырыгларны салгылаан. Ам оларның харыыларын моон адаанда парладывыс.

Таңды районда Тока аттыг совхозтуң будүрүлге гимнастиказының талазы-биле инструктору Александр ОЮН:

— Будүрүлге гимнастиказын бистиң совхозка чорудуп болурунуң аргалары бар. Ынчалза-даа ону чорутпайн турар бис. Совхозтуң специалистери чөнпэрешпес. Ажылга шаптыктыг-дыр дээр. Гаражка чеде бээрге улус хой эвес болур. Ангы-аңгы участоктарже ажылдап чоруй бээр. Көдээге будүрүлге гимнастиказын кылып чорудары болдунмас. Улус хөй болза ынчан кылып болур. Кежээ ажыл шагының соонда спорттуң аңгы-аңгы хевирлеринге секцияларны (чайгы үеде дээрим ол-дур) эрттирип турар, бистиң суурда спортзал чок. Эрткен чылын чүнар-бажың хосталган турган. Суурнуң аныяк-өскени эрги бажыңны спортзал кылдыр дерип алыр дээш дыка-ла күжүвүс үндүрүвүс. Артында боттарының күжү-биле ону кылып эгелээн. Соңга-хаалгазын адырган эптеп, шилдээн. Иштин арыглап, аштааш, ханаларын малгаштап, чугайлап алган турган. Эрткен чылдың сентябрь 9-та совхозтуң парткомунга спортзал кылыры-биле доктаалды хүлээп алган. Аныяктарның өөрүшкүмаңнайлыы кончуг болган. Бүгү-ле чүвени боттарының күзели-биле кылып турган. Иштики ажылдар кылдыгнан соонда чаңгыс-ла чүве четпейн барган. Шала манзазы тывылбаан. Айтырыгны совхоз директорунуң мурнунга тургустувус, Тып бээрин аазаан. Элээп үе эрткен соонда материалды эккелген. Барып көөрүвүске шала кылыр маңналар эвес, а хыртың ыяштар болган. Ындыг чүгә чүве-биле чүнү канчаар боор. Чонарга чондунмас, эптээрге эптешпес болган. Бөгүнге чедир чүве-даа кылдынмаан. Оон бээр чыл ажа берди. Совхозувустуң директорлары безин 4-5 чедир солушкан. Ону шиитпирлептер кижи тывылбайн турар. Бир эвес ону кылып алыр болзувусса ийи улуг зал болур. Аңаа хүреш секциязын эрттирип болур. Бистин суурда районнуң адын камгалап хүрежир ооллар көвей. Колдуунда бистиң суурнуң аныяктары хүреш талазы-биле районда шыырак деп болур. Спорт мастерлери Олег Кончук, Алексей Адыг-оол болгаш өскелер-даа бар. Ол ооллар боттарының эки туразы-биле чайгы үелерде секцияларны чорудуп турар. Суурувуста хол бөмбүүн, хоккейин, бут бөмбүүн сайзырадып алырының аргалары бар. А бистиң совхозтуң удуртукчылары олче шоолуг-ла кичээнгей салбас. Спортзалга хереглээри-биле шала манзазының дугайында айтырыгны партия райкомунга болгаш районнуң күүсекчи комитединге чедир тургузуп турдувус. Олар шуптузу совхоз директорунуң кырынче чүүл каап каар. Оон-биле тургускан айтырыгны доостур.

Профвилелдерниң ВДФСОнуң Таңды район чөвүлелиниң даргазы Михаил КАН-ООЛ:

— Бистиң районнуң ажылчы чонун спортче хаара тудары кончуг берге. Бо ажыкчарлыг үеде ону чугаалавастың аргазы чок. Суурларга чеде бергеш, спорт ажылын айтырып көөр болзунарза, ону сонуургаар кижилер мырыкай чок. Ыланғыйда Балгазын болгаш Дүрген суурларының чурттакчы чону сонуургал чок. Районнуң иштинге спорт ажылын кедүрери дыка берге. Спортчу маргылдааларга тыва суурларның улузу киржир, а орус чурттакчылыг суурлардан эвээш болур. Чүге маргылдаага киришпес силер деп айтыраргa, чай чок-тур дээр. Совхозтар директорлары, ажыл-биле чугаалаарга бистиң районнуң удуртукчу даргалары-ннан күүседдези дээш, сезонныг ажылдар дээш чонну ынаар эвилелдүүр. А спортту массалыг болдурар талазынче эвээш кичээнгей салып турар. Оон чылдагааны-биле юридиктиг дадывыр хавырытлагазы багай чоруп турар. Материалдыг базаа кошкак. Ужуру болза совхоз бүрүзү спорттуң дериг-херекселдерин садып алырынга 15 хуулу үндүрер ужурлуг. Акша-төгеригни ол хирени үндүрүп бээр чаңгыс-даа совхоз чок. Эки чүве чүл дээрге, сезонныг ажылдар үезинде хову турлагларынга телевизорлар, шыдыраа, хол бөмбүү эккеп каар. Оон соонда телевизордан өскеши чиде бээр. Ынчанмайн канчаар. Ону харылаары-биле тускай кижиниң бижыглап кагбаан-дыр. Будүрүлге гимнастиказының талазы-биле инструкторларны өскээр ажыглап турар. Оларга янзы-бүрү даалгалар берип айбылаар. Оон түннелинде чурттакчы чон ортузунга спорт талазы-биле тайылбыр ажыл кылыр кижилер чок. Спорт талазы-биле районнуң республикада аскап турарының чылдагааны ол.

Район төвүнде ачылал пунктузу бар-да харын. Ында чонга ачыладыры-биле 50 эжеш хаак, 100 ажыг эжеш коныкы бар. Ачылал пунктузун ажыдып алырывыска, баштай улус шоолуг келбейн турду. Ам ол каш хереселдериве безин чедиштестен үнер боор. Дуржулга алыр черивис чок-тур. Республика чергелиг маргылдааларга киржир болза, бистиң суурда аныяктар база бар. Тайга ортузу черде каңгыл-даа ажыл чорбайн турар деп бодаваар. Бисте чоруп турар. Спортзалдывыс база бар. Тока совхозта спортзал чок дээрге кайгаар кижи-дир мен. Республика төвүнден безин 100 километр четпес чер-ле-дир. Канчан ындыг болур чоор. Бисте чок дээш болза эске айтыныг-дыр. Бисте зал бардаа болза, спорттуң дериг-хереселдери чок. Кажан Николай Ооржак бистиң районнуң спорт чөвүлелиниң даргазы турда, айтырыгны тургузуп келген мен. Чок дээш олурар дарга-ла болгай. Район төвүнге кээри безин дыка берге. Чаңгыс катап келгеш, Н. Авдеевке чедир чаргылдажып тургаш, оруктуң бир талазынче хелезинин районнуң спорткомитединге арай деп төлеттирип алган мен. Бокс маргылдаазынга Тере-Хөлден беш кижи чордувус. Үжүвүс шаңнаадыг черни алган. Моон алгаш көөрге бистиң аныяктарывыстың араазында спортка салымчаяанныг кижилер база бар. Спорт хереселдери чок болуп турары-биле чонну эвилелдеп, оларны хаара тударын дыка берге. Бистиң даргадарывыс спорт ажылын билбес. Совхозтуң директорузу-даа, партком-даа, көдээ Совет-даа спорт ажылынче сагыш салбас. Бо чайын бодумнуң садыгым алганым сетка болгаш ход бөмбүү-биле маргылдаа эрттирдивис. Совхоз ынаар акша-төгерик үндүрбес. Малчыннарны чыып, маёвка эрттирип, маргылдаа кылыр-дыр деп турган, совхозтан каш көпеек үндүртүп алган, эрттирип турдувус. Маргылдааны чайгы үелерде даштыгаа, ажык дээр аазаанга эрттирип алыр ажырбас чүве. Кыжын бергеден калыр улус-ла болгай бис. Сайгылгаанывыс чүгле эртен, кежээ кыбар. Солярка төнер болза, дүмбей карацгы чүве-де болгай. Мында магазыг ышкажыл, дүн-хүн чок кывар. Бисти сиперге канчан деннээр боор. Чаг иштинде бүүрек дег өзүп чыдар чүве-ле-дир.

Хүннүң-даа болза Кызылче кирип тургаш, спорт хереселдерин садып ап болур. ВДФСО болгаш Күрспорткомдан база ап болур. Бисче чаңгыс-даа кижи сагыш салбас-тыр. Бистиң черге районда-даа, республика-даа даргалары келирде аңнаыр сезонунда келир чүве бо. Кажан олар чедип келирге, айтырыг тургузарга, блокнотка бижий шаан-алыр. Дарганы хүндүлээш чорудуптар сен. Кажан келириңге ынанганың бажы куруг болур. Бисче ындыг даргаларның хөрээ чок. Ажыкчарлыг үе боорга чугаалап турарым ол-дур ийин. Келирде чүгле аңнаыр сезонунуң үезинде эвес аап.

Чаа чугааладым, бистиң суурда спортзал бар деп. Ону бистер боттарывыс септен тур бис. Совхоз ынаар сагыш салып көрбээн. Шалавыс ирип калган. Аныяктарның күжүбиле ыяш дилип алгаш кылып алдывыс. Ам ында хүрештин, баскетболдуң, хол бөмбүүнүң, бокстуң секцияларды ажылдап турар. Кышкы үеле хаак маргылдаазын база чорудуп тур бис. Спорт хереселдери чок болуп турарының чылдагаанындан бир кижи маннааш келирге, оон хаагын эске кижи кедип алгаш маннап үнер. Маргылдааларны мындыг янзылыг эрттирип тур бис. А будүрүлге гимнастиказының талазы-биле чүнү чугаалаар боор. Бисте ол ажыл мырыкай чорбайн турар. Мен бо бүгүнү шупту-зун ыыны-биле чугаладым.

Каа-Хем районнуң СЭКПниң XXV съездизи аттыг совхозта будүрүлге гимнастиказының инструктору Герман ДОЛЗАТ:

— Бистиң совхозта спорттуң 4-5 хире хевирлеринде секцияларны эрттирип турар. Мен бодумнуң албан-хүлээлгемни чедир күүсетпейн турар мен. Чүге дизе, совхозтуң директору мени эске ажылче чардыктырар. Чүгле совхоз ажылын кыд дээш хөөн бар. Бөгүн мында спорт дугайында чугаалажып турары кончуг шын-дыр. Бистиң совхозта сезонныг ажылдар үезинде кижилер чедишпес дээш ынай-бээр тарады октап-ла турар. Будүрүлге гимнастиказының дугайында чүве чугаалап шылавас мен. Бисте ындыг чүве чорбайн турар. Мен бо ажылда ажылдаа-ла бир ай болдум. Ол үениң иштинде чүнү-даа өөренип четтикпедим. Совхозтуң директору-биле болгаш профкому-биле кады кыысын ажылдаар мен. Район иштинге спортчу маргылдаалар болу бээрге машина-техника талазы-биле дыка эки дузалаар. Ол дугайында хомудалывыс чок. Совхозтуң бодунга спортчу маргылдаалар эрттирерге удуртукчу даргаларывыс киришпес, боозу кончуг. Бир эвес даргаларывыс спортка хандыкпындыг болза, чурттакчы чон база оларны эдерер-дир ийин.

Профэвилелдерниң ВДФСОнуң Эрзин район чөвүлелиниң даргазы Олчат-оол МОНГУШ:

— Бистиң районнуң совхозтарында спортзалдар бар. Оларны чедир ажыглаайн турар бис. Ол залдарда чүгле спортчу секциялар ажылдап турар. Будүрүлге гимнастиказы болгаш аэробика секцияларын кым-даа чорутпайн турар. «Мөрен» болгаш Ленин аттыг совхозтарда гимнастика талазы-биле инструкторлар чок. Ону штат кызырылганы-биле кады ап каапкан. Өске черлерде инструкторлар бар-даа болза, боттарының чүгүла ажылын кылбайн турар. Совхоз директорларының айбылчылары апарган. Совхозтарда болгаш район төптеринде секциялар ажылдап турар-даа болза шынары чавыс. Ону ёзулуг удуртуптар тренер чок. Ынчангаш районда сөөлгү-каш чылда чаңгыс-даа кижи спорт мастерниң нормативин күүсетпээн. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге, бистиңнин, спорт ажылдакчыларның, бәгай ажылдан турарының херечизи-дир. Дээди күш-культура эртемниг кадрлар эвээш. Школаларда безин чүгле үш кижи дээди эртемниг. Бо безин амгы үениң негелдезинге дүүшпейн турар.

Районнуң иштинде культура-спорт комплекизининг талазы-биле чамдык ажылдар кылдыныш турар-даа болза, чедир кылдынмайн турар чүүлдер ам-даа хөй. Ону ёзулуг удуртуптар кижи чок. Оон-биле чергелештир СЭКП – Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Он ийиги беш чылда болгаш 2000 чылга чедир үеде чурттакчы чонуң кадыкшылын камгалаарын хөгжүдеринде» база ССРЭ-ниң кадык камгалалын эде тургузарының кол угланыышкынларының күүселдези бистиң районда кошкак чорун турар. Ол талазы-биле чаңгыс-даа удуртукчу дыштаныр черлер кылын, профилакторийлер ажыдып албаан. Совхозтуң ажылчынарын биюллетеньнеп чоруп-даа турар болза, совхоз директорлары оларның кадыкшың дугайында сагышдаа салбас. Оларга чүгле план күүселдези херек.

Мен бодап көөрүмге чоп кадык чорза план күүселдези черле боттаны бээр хире. Ол дээш чүнү кылыр ужурлуг бис? Бир дугаарында, өгбүлелер аразында гимнастиказын эгелээр. Оон чоорту бүгү чүве болу бээр хире.

Профэвилелдерниң ВДФСОнуң Кызыл хоорай чөвүлелиниң даргазы Николай ООРЖАК:

— Совхозтарда будүрүлге гимнастиказының талазы-биле инструкторларны соора ажыглап турар. Чоонуң кадыы дээш сагыш салбайн турар бис. Бүгү-ле чүве бистиң боттарывыстан хамааржыр. Эртен эрте туруп келгеш, улусту физзарядкаже эвилелдээр болзувусса, чоп келбес деп. Тус черниң удуртукчулары-биле тускай чүгаалаар кылыр болза эки. Бистер, спорт ажылдакчылары, боттарывыс холга тудуп албас болзувусса, чүү-даа бүтпес. Кызыл хоорайда эртенги зарядка кылып турар даргалар дыка көвүдээн. Ол эки-дир. Паржка дежурныйлаашкыны моон соңгаар организастаар бис. Хоорайныг өске-даа черлеринге эртенги зарядканы кылдыртыр бис.

Көдээ черлерде инструкторларның шалыны эвээш. Чүс рубльге ким ажылдаар боор. Ынчалза-даа ону түс черниң удуртукчулары-биле дугуржуп эп болур. Ажылды бүт кырынга тургузуп алыры дээрге кижиниң бодундан хамаарныр.

«Сут-Хөл» совхозта будүрүлге гимнастиказының инструктору Валерий ООРЖАК:

— Ажылдаан үр болбадым. Оон бээр үш ай арты. Бистиң совхозтуң салбырлары таразмык. Кижилерни чаңгыс черге чыып ажылдазары дыка берге. Совхозувус директору чоокта чаа келген-даа болза, спорт ажылы дээш улуг кичээнгейни салып турар. Бир дугаар мындыг семинарга киржип келген болгаш, чүвениң уг-шинин чаа билип тур мен. Чон-биле ажылдазары менден дорт хамааржыр деп чүвени билдим.

Профэвилелдерниң ВДФСОнуң Чөөн-Хемчик район чөвүлелиниң даргазы Мижит-оол ОНДАР:

— Бистиң районда 6 совхоз бар. «Чыраа-Бажы», «Искра», «Бодышевик» совхозтарның директорлары спорт дээнде дыка кызар. Ол черлерде ажыл чогуур деңнелде тургустунган дизе частыгыг чок. Өске черлерниң шөолуг эвес. Бир чижектен чугаалап көрейн. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң директору Дамба-Даржаа — Бистиң районда байдал база эки эвес. Будүрүлге гимнастиказын шуут билбес бис. Садыгларга ховар барааннар келир. Оны садарда дүк, саржыг, эът дээр. Спортчуларга ол бараанларны сатпас боор чүве-дир. Суурда чурттап турар удустар ындыг түүлдерни тыппас-тыр бис. Кроссовкаларны безин садып албас-тыр бис. Спортчулар маңнап кедер идик чок турда, малчынарда эжеңок болур-дур. Самагалдайда спортзал чок. Район чергелиг маргылдааларын «Кызыгаар» совхозунга эрттирип тур бис. Чер аразы ырак. Суурга спортзал тудар айтырыгны даргаларывыс шиитпирлеп чадап турар.

Профэвилелдерниң ВДФСОнуң Сут-Хөл район чөвүлелиниң даргазы Сергей МОНГУШ:

— Суурда 30 хар чедир ооллар хей. Олар маргылдааларга киришпес. Оларны ойнаыр-даа дээрге келбес. Кандай болгаш ойнаырындан эгелип хевирлиг. Бистиң районнуң даргалары маргылдааларга келбес. Чай чок дээр. Чон аразында кирбес боорга, бичии «молдургажык» даргалар база ындыг. Совхозтар директорлары чеди, сес ай үезинде сиген кезер дээш туруптар. Ол үеде район маргылдазын эрттиргенда херээ чок. Юридиктиг дадывыр хавырылдазын совхозтар чорутпайн турар. Директор шилчидип берикер деп улуг бухгалтерге чугаалаарга, чаа дээр. Оон соонда сураг болур. Бухгалтери директор чүве бе? Ужуру билдинмес мындыг чүве-ле болгай.

ТҮҢНЕЛ СӨС ОРНУНГА

**Болуп эрткен «Төгерик» столга» чугаадан кандыг түңнел үндүрүп болуруул? Чер-черде будүрүлге гимнастиказының талазы-биле инструкторларны өскээр ажыглап турары илдең. Бир эвес совхозтуң ажылчынары аарып турар болза, канчан план күүселдезин негээр боор. Олар эмчилеп чоруткаш та каш хонар чүвези. Ол кижилерни күш-культура кылыр кылдыр өөредип каан болза, эртен, кежээ соок суг-биле мага-ботту шаптап турган болза, белең-селең черле аарбас ийик. Совхоз ажылдакчыларының хөй кезиниң аарып турарының чылдагааны-даа ында. Штатгыг ажылдакчыларны чөп ажыглаары чугула. Чаржып турар совхозтар аразында маргылдааларга чүгле аныяк спортчуларны эвес, 60 харлыг хоочуннарны-даа киришпирип болгай. Оларның аразынга чадаг чарышты чүге эрттирип болбас деп. Ол чаңгыс-ла чижек-тир.

Профэвилелдерниң эрттирип турары бирги ажылчын спартакиадазында өг-бүле маргылдаалары база бар. Өг-бүлелер аразынга ону эрттирерин совхозтарда хөй-нинтп организацияларны планнап чорударын үе неген келген. Июль айга чедир ол спартакиаданың ийи этавын районнарга эрттирер ужурлуг. Оон хол-кол түүлдерин маңаа таныштырып каалыңар:

Өг-бүле командазы үш кижиден тургустунар.

Программазы мындыг:

чиик атлетикага кросс болгаш эстафета; ГТО комплекизининг хөй хевирге маргылдаазы; будүрүлге гимнастиказы; чадаг терге; баг кагары; шой кедүрери; стол теннизи; боодалга; мергежил аайы-биле маргыжары.

Мында чүгле кол-кол түүлдерни парладывыс. Оон хүрүмнерин солунга бээр бис. Оон танышып алыр силер.

Күш-культура кижи бүрүзүнге керек. Ынчангаш спортка хандыкшыыр ужурлуг бис. Чер-черлерде спортзалдар чедишпес, чамдык удуртукчулар спортче сагыш салбас дээрин ужуражылганың киржикчилери чугаалаан, Шүгүмүүлелге таварышкан болгаш өске-даа удуртукчулар моон түңнелди үндүрер боор деп идегедивис.

Материаддарны Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ белеткээн.

ЧУРУКТАРДА: ужуражылганың киржикчилери. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Телевидение

ДЕКАБРЬ 15-те
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Булактар». 9.05— Мультфильмнер. 9.35 — Кижи институту. 10.35 — Медээлер. 10.45 — 11.40 — «Джен Эйр». Уран-чөчен фильм. 4-кү сериязы. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 15.50 — «Музыка эртинезин». Н. Римский-Корсаков. «Шехеразада» симфониялыг сюита. 16.35 — Чурт телестудиязының док. фильмнериниң баштайгы көргүүзү. 17.25 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг валы». 18.10 — Кижи болгаш хоойлу. 18.40— Бөгүн делегейде. 18.55 — Останкинонуң Концерт студиязынга ажыл-херекчи кижилериң ужуражышкыныы. 20.05 — «Джен Эйр». Уран-чөчен фильм. 4-кү сериязы. 21.00 — «Ү». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 — 23.50 — «Бистө Останкинодо». Телекөскиниң спорт. Төңгенде (23.30) —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Полоцкиниң эртинези». 8.35; 9.35 — Бойдуу эртеми. 3 класс. Бистиң хоюг дүүтүг өөнүктериниз. 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарында. Иниң биология. Кылымал шилгенниң чогавадыкчы ролю. 10.35; 11.35 — Биология. 7 класс. «Коргувчуг седеске болгаш оон салгалы». 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Зальцбурттаң дээргө». Уран-чөчен фильм. 13.20 — Медээлер. 13.30 — «Синаш»: нарын айтырыглар болгаш перспективалар». Красноперекопскиде экологтуг байгал. 14.00 — 15.05 — «Силерниң бажыңынар мени-чаагай түрүп». Уран-чөчен фильм. 2-ги сериязы. 17.50 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.55 — Уруглarга фильм. 18.05 — «Аныяк гвардия». Республиканың чылда пунктузунга шериг албанынга келдирткеннер-биле ужуражыышкын. 18.55 — Док. фильм. 19.15 — «Тыва чердe. Үндүрүлгеде: Медээлер. «Область партконференциязынга уткуштур». «Кооперативтер болгаш оларның нарын айтырыглары». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улунар, чаштар!». 20.15 —Телефильм. 20.25 —«Аныңрояль». Башкы Г. Г. Нейгауз дугайында сөс. 21.00—«Ү». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45— 22.55 — «Ыпакшыл түүден-даа үнелиг». Уран-чөчен фильм. (СРР).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.50 — Медээлер. 17.55— «Кедээниң шагы». 19.00 — Ритмиг гимнастика. 19.30 — Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.00—20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар».

Кино

ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Меня зовут Арлекино» 9.20, 12.00, 14.40, 17.20, 20.00. Бичии залга: «Кругосветное путешествие Кота в сапогах» 10.00, 16.00, «Конвой» 12.00, 14.00, 17.20, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ох, уж эта Настя!» 9.00, 12.30. Киноклуб «Орлёнок», «Красный галетук» 10.50, 14.40. «Сладкие грёзы» 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Утомлённое солнце» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

агаар

Республиканга шокар булуттаар. Дүне чамдык черлерге биче хар чаар. Соңгу-барыын чүктеп хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 14—19, чамдык черлерге 24—29, хүндүс 11—16, чамдык черлерге 2—7 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар. Хүндүс биче хар чаар. Соңгу-барыын чүктеп хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне агаар 17—19, хүндүс 11—13 градус соор.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ БОЛГАШ ЧАЛАТТЫРГАННАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

1988 чылдың декабрь 16-да СЭКП Кызыл ХК-ның хуралдаар залынга улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң он ийиги чыынкының сесси сессиязы болуп, Сессия 15 шакта эгелээр. Партбөлүк хуралы 14 шакта болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ карыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийже амыдырал киллизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуу, социал айтырыглар киллизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр киллизи — 3-34-40; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр киллизи — 3-41-16;
◆ пропаганда киллизи — 3-34-57;
◆ культура киллизи — 3-39-15;
◆ информация киллизи — 3-37-11;
◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга киллизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солуп келбейн бар... — 2-32-75-че долгаар

Чылда 300 катап үнер Хемчээли 2 парлалга амазы

Тираждың 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Пом үндүрер чер. полиграфия болгаш пом садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 218. ТС—00737